ЛЮДВІГ ФОН МІЗЕС ТА ГАНС КЕЛЬЗЕН: ДВА ПОГЛЯДИ НА ДЕМОКРАТІЮ

ВОЛОДИМИР АБАШНІК, доктор філософських наук, професор, Харківський національний медичний університет (м. Харків, Україна)

DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-664-8-4

Вступ. «У життях Мізеса та Кельзена простежується чимало дивовижних паралелей, що роблять цю дружбу особливо цікавою. Вони народилися в одному році та навчалися в одній школі. Пізніше вони вступили на один і той самий факультет Віденського університету, готувалися до наукової кар'єри та опублікували свої перші значні праці незадовго до Першої світової війни. Обидва стали палкими прихильниками думки, що науки про етику не існує, а всі ціннісні судження є суто суб'єктивними. Тоді як Мізес прославився своїми дослідженнями *апріорних* законів в економіці, Кельзен став піонером 'чистої теорії права'» [1, с. 41]. Так пише у своїй фундаментальній праці «Мізес. Останній лицар лібералізму» (2007) Йорг Гвідо Гюльсман про дружні відносини згаданих вчених. Надалі будуть представлені деякі особливості поглядів Людвіга фон Мізеса та Ганса Кельзена на демократію, цих двох всесвітньовідомих мислителів, які мають відношення до України, адже перший походив зі Львова, а батько другого (Адольф Кельзен) із м. Броди на Львівщині [2, с. 332].

Мета та завдання дослідження. Головною метою є порівняльний аналіз поглядів економіста Людвіга фон Мізеса та юриста Ганса Кельзена на демократію. У цьому відношенні завданнями дослідження будуть:

по-перше, короткий огляд відповідної позиції юриста, *по-друге*, тезовий аналіз особливостей розуміння демократії економістом та, *по-третє*, порівняння обох позицій.

Результати дослідження та їх обговорення. Відомий австро-американський вчений Ганс Кельзен (1881–1973) був авторитетним дослідником права та практикуючим юристом, зокрема суддею Конституційного суду Австрії в 1919–1930 рр. [3]. У його творчості та викладанні в різних університетах Європи та Америки важливе місце займала тематика демократії [4], а серед його праць у згаданому контексті були: «Про сутність та цінність демократії» (1920, ²1929), «Демократизація управління» (1921), «Проблема парламентаризму» (1925), «Загальне вчення про державу» (1925), «Захист демократії» (1932), «Наука та демократія» (1937), «Основи / Фундаменти демократії» (1955).

У названих та інших публікаціях німецькою, англійською та французькою мовами Кельзен розглядав демократію в двох аспектах: 1) у теоретичному аспекті, тобто в контексті історичного розвитку демократії від часів Античності до XX століття; 2) у практичному аспекті, тобто в сенсі тієї ролі, яку демократія відігравала в суспільних відносинах, зокрема і в XX столітті. В межах першого аспекту він проаналізував демократію в праці «Загальне вчення про державу» (1925), яка пізніше виходила ще двома виданнями. Так, в дев'ятій главі цієї роботи Кельзен розглядав демократію як одну із державних форм та вказував на два її різновиди: безпосередню та представницьку демократію [5, с. 343–345].

У цій праці австрійський юрист вказує на важливу особливість демократії: «Панування більшості, яке є таким характерним для демократії, відрізняється від всякого іншого панування тим, що воно обумовлює наперед існування опозиції (меншості) за її внутрішньою суттю не лише

у понятійному відношенні, але й визнає її у політичному відношенні та захищає її у основних правах і праві на свободу, у принципі пропорційності» [5, с. 370]. Таким чином, Кельзен тут чітко вирізняє два моменти функціонування демократії: принципове допущення більшістю існування інших думок та поглядів меншості (теоретичний аспект) та визнання і захист прав меншості, зокрема й щодо реалізації її думок та поглядів (практичний аспект).

Більш детальніше розуміння демократії Ганс Кельзен представив у своїй праці «Про сутність та цінність демократії» (1920), яка вийшла ще другим, розширеним виданням у 1929 р. Тут він обґрунтував демократію на двох ключових принципах: самовизначенні та автономії. Серед важливих елементів демократії Кельзен називає парламентаризм, політичні партії, принцип більшості та ін. Звертаючись до особливостей тодішньої демократії, він також вказував на її головних ворогів — фашизм та російський більшовизм [6, с. 2].

Важливим аспектом розуміння демократії Гансом Кельзеном було його розрізнення між «соціальною демократією» та «політичною демократією». Якщо перший різновид демократії своїм головним принципом висуває принцип рівності, то в основі другого різновиду демократії лежить принцип свободи. У цьому сенсі у своїй невеликій праці «Захист демократії» (1932) він схилявся до думки, що абсолютної рівності (зокрема економічної рівності) у державі досягти неможливо, а тому реальною демократією може виступати лише «політична демократія» [7, с. 93].

До цієї тези Ганса Кельзена тяжів також його бувший віденський шкільний товариш Людвіг фон Мізес. У другому виданні своєї праці «Суспільне господарство. Дослідження про соціалізм» (1932) він аналізує поняття демократії у першій частині «Лібералізм

і соціалізм», зокрема у «§ 2. Суспільна функція демократії» та «§ 4. Демократія і соціал-демократія» третьої глави «III. Суспільний порядок і політичний устрій» [8, с. 44–63]. З одного боку, тут мова йде про роль демократії для економічного розвитку держави. З іншого боку, Мізес розглядає демократію в політичному контексті й при цьому критикує позиції марксистів, які вважають, «…що демократія без соціалізму, та соціалізм без демократії буцім то неможливі» [8, с. 56].

Об'єктом критики Людвіга фон Мізеса стали також «новітні письменники», які припускали «протиріччя між лібералізмом і демократією» [8, с. 47]. Натомість він вважає, що демократія тісно пов'язана з лібералізмом. У цьому сенсі Мізес підкреслює: «Лібералізм вимагає завжди і всюди демократії. Він не хоче чекати, поки народ "дозріє" для демократії, адже функція, яку демократія має виконувати в суспільстві, не терпить ніяких зволікань. Демократія має бути, бо без неї неможливий ніякий мирний розвиток державності» [8, с. 60]. В іншому місці цієї праці автор вказує на те, «…що демократія має сенс лише в лібералізмі; лише в його рамках вона виконує суспільну функцію. Демократія без лібералізму є порожньою формою» [8, с. 53].

Таким чином, австрійський економіст, по-перше, наголошує на тісному взаємозв'язку лібералізму та демократії й при цьому, по-друге, робить важливий акцент на ключовій ролі демократії у збереженні мирного розвитку суспільства та держави. У цьому ж сенсі Людвіг фон Мізес також критикував інших авторів та писав: «Насправді значення демократичної форми правління зовсім інше. Її функція полягає у встановленні миру та запобіганні насильницьким переворотам» [8, с. 48].

До речі, захищаючи лібералізм, Людвіг фон Мізес виступає з критикою ранньої позиції свого бувшого віденського однокласника Ганса Кельзена та підкреслює: «Не тому

він [лібералізм] прагне демократії, що відстоює політику компромісу чи сповідує релятивізм у питаннях світогляду. Лібералізм також претендує на абсолютну чинність свого вчення» [8, с. 60]. Згаданий закид щодо релятивізму лібералізму — це критика позиції Кельзена в названій вище праці «Про сутність та цінність демократії» (1920), водночас Мізес також називає цю працю у відповідній примітці до наведеної цитати.

Порівнюючи погляди Мізеса та Кельзена на демократію, слід згадати їхні тези щодо слабких сторін демократії. Так, згідно з позиціями економіста та юриста, демократії складно захищати себе, оскільки нерідко зловживають її перевагами. У цьому відношенні у праці «Захист демократії» (1932) Кельзен підкреслював, що демократія «…це така державна форма, яка є найменш захищеною від її ворогів. Здається, це її трагічна доля, що вона повинна виношувати на своїх грудях свого найзапеклішого ворога» [7, с. 97–98]. Ці слова були написані тодішнім професором публічного права, міжнародного права та філософії права Кьольнського університету напередодні приходу націонал-соціалістів до влади в Німеччині.

Пізніше були й інші приклади того, як екстремісти різних ґатунків приходили до влади, користуючись перевагами демократії, щоб потім нехтувати або навіть знищувати демократичні принципи існування суспільства та держави. Одним із останніх таких прикладів стала нещодавня перемога (6 вересня 2026 р.) право-екстремістської партії «Альтернатива для Німеччини» (43,8 %) на виборах до земельного парламенту (ландтагу) у невеликій за розмірами (20,4 км^2) та населенням (2,1 млн) федеральній землі Саксонія-Ангальт. Це нагадало вибори 5 березня 1933 р., коли в умовах організованого націонал-соціалістами терору їхня партія (НСРПН) отримала майже таку кількість голосів (44 %) в Німеччині, щоб потім знищити всі демократичні інституції та встановити диктатуру.

Висновки. В якості *висновків* слід вказати на відповідні позиції Людвіга фон Мізеса та Ганса Кельзена щодо демократії, точніше на те, що об'єднує ці дві позиції: демократія — це не просто панування більшості, яка отримала перемогу на чергових виборах. Демократія це також дотримання демократичних принципів, зокрема толерантності до інших виборців та партій, поваги до демократичних інституцій та традицій тощо. Зі свого боку демократичні інституції та представники громадянського суспільства також повинні гідно протистояти агресивним спробам екстремістів похитнути демократичні устрої в окремій країні, регіоні чи навіть світі.

Список використаної літератури:

1. Hülsmann, J. G. Mises. The Last Knight of Liberalism. Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2007. xvi, 1143 p.

2. Абашнік В. О. Кельзен Ганс. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 2 : Філософія права* / ред. С. І. Максимов. Харків : Право, 2017. С. 332–336.

3. Абашнік В. Ганс Кельзен — видатний австро-американський юрист з українським корінням. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 244–249.

4. Абашнік В. О. Питання демократії у філософії права Ганса Кельзена. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право».* Харків, 2013. № 1062. С. 39–42.

5. Kelsen H. Allgemeine Staatslehre. Wien: Österreichische Staatsdruckerei, 1993. XVI, 433 S.

6. Kelsen H. Vom Wesen und Wert der Demokratie. Neudruck der zweiten, umgearbeiteten Auflage von 1929. Aalen: Scientia, 1963. VII, 119 S.

7. Kelsen H. Verteidigung der Demokratie. *Blätter der Staatspartei. 2. Jahrgang. 1932*. S. 90–98.

8. Mises L. Die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über den Sozialismus. Zweite, umgearbeitete Auflage. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1932. XX, 500 S.